

Birgili Mehmed Efendi'nin Hadisçiliği ve et-Tarîkatü'l-Muhammediyye (Tahkîk ve Tahlîl), Huriye Martı, (Doktora Tezi), Konya 2005, 760 sayfa.

Osmanlı'nın altın çağı olarak nitelendirilen XVI. yüzyılın, aynı zamanda siyasî ve sosyal müesseselerin bütününde hissedilen bir çözülmenin de tohumlarını barındırdığı bilinen bir gerçektir. 1523–1573 yılları arasında; söz konusu çözülmenin yaşandığı dönemde yaşayan Birgili Mehmed Efendi, Kânûnî Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında dünyaya gelmiş ve dönemin ilmî imkânlarını değerlendirmek sûretiyle klâsik medrese tahsilini tamamlamıştır. II. Selim dönemi ilim ve fikir hayatına değerli katkılarda bulunmuş olan Birgili, etkileyici şahsiyeti ve kıymetli eserleriyle, sadece yaşadığı dönemle sınırlı kalmayan derin soluklu tesirler bırakmış bir ilim adamıdır.

Burada ana hatlarıyla muhteva tanıtımı yapılacak olan çalışma, Birgili Mehmed Efendi'nin hadisçi kimliğini incelemenin yanı sıra, başeseri olan *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'yi tahlil ederek, eserin tahkikli metnini hazırlayan bir doktora tezidir. Mehmed Efendi'nin farklı alanlarda sürdürdüğü müderrisliğine son noktayı bir dâru'l-hadîs şeyhi olarak koyduğunu ve ömrünün kırk ilâ ellili yaşlarına tekabül eden en verimli çağını Birgi Atâullah Efendi Dâru'l-hadîs'i'nde geçirdiğini belirten araştırmacı, onun hem usûl ve fûrûa yönelik hadis dersleri, hem sünnete geniş yer ayırdığı vaazları, hem de sık bir hadis örgüsüyle desteklediği eserleriyle hadis ilmine hizmet etmiş olmasının böyle bir çalışmayı gerekli kıldığını söylemektedir. Diğer taraftan Birgili'nin, hadisleri temel alarak yapılandırmaya çalıştığı ahlâk anlayışının ve sünneti hayatın her sahasında yaşanır hâle getirme gayretlerinin en değerli ürünü sayılabilecek olan *et-Tarîka*'yı her yönden tetkik ederek, metnin tahkiki ve hadis muhtevasının değerlendirilmesi, yazara göre aslında gecikmiş bir gayrettir.

Tez, bir giriş ve onu takip eden üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, Mehmed Efendi'nin yaşadığı döneme ve biyografisine yer verilmektedir. Tarihi bir şahsiyeti, yaşadığı zaman ve mekândan soyutlayarak değerlendirmenin

sağlıksız sonuçlar doğuracağına dikkat çeken Martı, öncelikle Birgili'nin dünyasını kuşatan siyasî, dinî, sosyal ve kültürel yapılanmayı incelemektedir.

Dönemin genel özelliklerinin belirlenmesinin ardından Mehmed Efendi'nin hayatını konu edinen bölümde, doğumu, tahsil devresi, çeşitli dönemlere ayrılan meslek yaşamı, vefatı, ailesi, talebeleri, tasavvufa intisabı ve derûnî hayatı gibi tarihî bilgilerin yanı sıra, şahsiyeti ve eserleri hakkında da tanıtımlara yer verilmektedir. Araştırmacıya göre Birgili, tahkîk ve tetkîke önem veren, müdellel yazıp konuşan, âfâkî değil doğrudan, açık, özlü ve tavizsiz ifadelerle hitap etmeyi tercih eden bir âlimdir. Kendini daima irşad ile yükümlü gören ve münkerâtın men'î hayatının ana gayesi edinmiş görünen karakteri, yükselmek için elinde birçok imkân bulunmasına rağmen, sakın bir kasabada ömür sürmeyi tercih edecek kadar mütevazı bir yapıdadır. Kültürlü kesimi muhatap alan üst düzey çalışmalarına eş zamanlı biçimde, toplumun diliyle konuşan ve onların dinî eğitimini hedefleyen eserler de kaleme alabilen çift yönlü dirayeti, Birgili'nin, geniş halk kitleleri tarafından da benimsenmesini sağlamıştır. O, dâru'l-hadîs gibi son derece itibar sahibi bir medresenin şeyhi olarak, yaşadığı toplumun gerçeklerine duyarlı, Osmanlı sosyal, dinî ve siyasî hayatındaki çözümlerin farkında ve mütemadiyen bir çözüm arayışı içindedir.

Giriş bölümünün son başlığında ise, Mehmed Efendi'nin geçmişten günümüze tesirleri ele alınmakta ve bilhassa Osmanlı tarihinin en gergin medreseli-süfî çatışması olarak nitelendirilen Kadızâdeliler-Sivâsiler anlaşmazlığında Mehmed Efendi'nin referans gösterilmesi hususu tartışılmaktadır.

Tezin birinci bölümü Mehmed Efendi'nin ilmî kişiliği, fikrî yapısı ve hadisçiliği konularına ayrılmıştır. Çok yönlü bir âlim olması hasebiyle sadece bir dilbilimci, bir fakih, bir ahlâkçı yahut bir hadis şeyhi olarak tanımlanması mümkün görünmeyen Mehmed Efendi'nin hadisçi formasyonu incelenmeden önce, ilmî yeterliğinin sınırları çizilmiş ve bilgi kaynaklarının tespiti yoluna gidilmiştir. Ayrıca onun fikirlerinin temel taşları da, bizzat kendi cümlelerinden çıkarımlarla bu bölümde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yazarın tespitlerine göre, Mehmed Efendi'nin fikir ve eleştirilerinin çıkış noktası, gün geçtikçe artan huzursuzlukların, dinin asıllarına yabancılaşmaktan kaynaklandığı şeklindeki kanaatidir. Öyle ki, toplumun gerek inanç gerekse ibadet alanında taşıdığı hassasiyet kaybolmuş, unutulmuş her sünnetten boşalan yeri yeni bir bid'at doldurmaya başlamış ve bu acı durumun sonu, bid'atlara sünnetlerden daha fazla rağbet edilmesine kadar varmıştır. Bu tablo karşısında o, halkı hurafelerden arınmış İslâm'ın öğretilerine, yani Kur'ân ve hadis ile şekillenmiş Ehl-i sünnet yoluna davet etmekte, hâce-i sultânî, sadrazam ve şeyhülislâm gibi idarî yapılanmanın zirvesindeki isimlerden başlamak üzere, hayatın her kademesindeki sorumluları samimi, kararlı ve keskin bir üslûpla uarmaktan çekinmemektedir. Bu bağlamda bölümün bir diğer başlığı, Birgili Mehmed Efendi'nin ikazları ve çözüm teklifleridir. İdarî çevrelere yönelik uyarıları ve

Sokullu Mehmed Paşa ile görüşmesi, hukukî yapıya dair eleştirileri bağlamında Ebussuûd Efendi ile ihtilâfı, sosyal ve dinî yapılanmada tespit ettiği aksaklıklar ve öngördüğü çözümler, tasavvufa bakışı ve bazı sûfî çevrelere yönelik eleştirileri bu kısımda mercek altına alınmıştır.

Martı, birinci bölümün dördüncü ana başlığını teze ismini veren konuya ayırarak, Birgili Mehmed Efendi'nin hadis birikimini ve hadis ilmi kapsamında değerlendirilebilecek olan faaliyetlerini incelemektedir. Bu bağlamda önceliği, Birgili'nin aldığı hadis eğitimi ve hadis şeyhi olarak sunduğu hadis öğretimi almaktadır. Ardından onun eserlerinde hadisin yerine dair ayrıntılı bir araştırmaya girilmekte, hadis ve sünnete verdiği önemi dile getiren ifadelerinden başlamak üzere, genel anlamda hadis kullanımları ile özel anlamda hadis ilmi çatısı altında kaleme aldığı *Usûl Risâlesi*, *Kırk Hadis Şerhi* ve bir hadis koleksiyonu olan *Kitâbü'l-Îmân ve'l-istihsân*'ı tanıtılmaktadır.

Mehmed Efendi'nin hadis usûlüne yönelik uygulamaları kapsamında hadis ıstılahlarına yer veriş ve senedler hakkındaki değerlendirmeleri ile devam eden bölümde, 'hadis fûrû'una dair uygulamaları' başlığı altında hadis metinleri üzerindeki tasarrufları ve seçiciliğinin sınırları incelenmektedir. Ayrıca Birgili'nin hadis kaynaklarını kullanımı konusuna da geniş yer ayıran araştırmacı, bölümü bir değerlendirme yazısı ile sonlandırmaktadır. Bu noktada, onun itimada lâyık gördüğü her tür kaynaktan hadis literatürü ile mukabeleye ihtiyaç duymaksızın nakilde bulunmasının sebep olduğu sıkıntılara değinen Martı, mümkün olan en fazla miktarda hadis rivayetini okuyucusuna sunma çabasının yol açtığı sıhhat problemini de söz konusu etmektedir. Yazara göre, hadis ilminde teoriye yönelik konuları ikinci plâna atan ve belki de bu yüzden kimi zaman iyi usûl donanımına sahip bir hadisçinin yapmaması gereken yöntem hatalarına düşen Birgili Mehmed Efendi için öncelikli meselenin, hadisin hayatın pratiğine dönük çehresiyle halkı tanıştırmak olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla o, işlediği her konuyu, telif ettiği hemen her eseri sünnet bağlamında ele almakta ve hadisle temellendirme gayreti içine girmektedir.

Tezin ikinci bölümü Birgili Mehmed Efendi'nin başeseri denilebilecek olan *et-Tarikatü'l-Muhammediyye ve's-sîratü'l-Ahmediyye*'ye ayrılmıştır. Birgili'nin, eserini bu şekilde isimlendirmesinin sebepleri irdelendikten sonra, benzer isimle tarih sahnesinde yer alan fikrî hareketlere de kısaca değinilmiştir. Ayrıca müellifin *et-Tarika*'yı yazma amacı, yazımda izlediği metot, eserin muhteva analizi ve kaynaklarının detaylı tanıtımı üzerinde durulmuştur. Ehl-i sünnet itikadının prensiplerini kısaca özetledikten sonra, Hz. Peygamber'in örnekliğinde biçimlenen bir ahlâkın temel esaslarını okuyucusuna sunan eser, 'inanış ve davranışa dair ne varsa Kur'ân ve Sünnet'e uyumlu hâlde getirilmelidir' derken, toplumun hangi tabakasına dâhil olursa olsun, bütün Müslüman bireyleri bir iç gözleme davet etmektedir. Mehmed Efendi'nin, *et-Tarika*'da 775 adet rivayetten oluşan yoğun bir hadis birikimi ile okuyucusunun karşısına

çıkması, eserin hadis örgüsünün değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu sebeple yazar, *et-Tarika* hadislerinin bölümlere göre dağılımları, naklediliş biçimleri, kaynakları, nitelikleri ve sıhhat durumları hakkında grafikler yardımıyla ayrıntılı bilgi sunmakta, böylelikle eserin hadis yapısını tahlil etmektedir. Hazırladığı bu tanıtımın temelinde, Amman'da bulunduğu süre içerisinde Şuayb el-Arnaûd ile birlikte yürüttüğü tahrîc çalışmalarının yer aldığını belirten Martı, bir diğer başlıkta dünya ve Türkiye kütüphanelerinde muhafaza edilen *et-Tarika* nüshalarını tanıtılmaktadır.

Bölümün son inceleme konusu ise, yazılışından günümüze değin *et-Tarika* üzerine yapılan çalışmalardır. Şerh, tercüme, ihtisâr, intihâb, ricâl ve tahrîc olmak üzere sınıflandırılan 42 adet eseri, müelliflerinin kısa biyografileri ile birlikte sunan bu kısım, mezkûr çalışmaların büyük bölümünün yazmalardan oluşması sebebiyle Süleymaniye merkezli olmak üzere İstanbul kütüphanelerinde gerçekleştirilen mahtûtât çalışmalarına dayanmaktadır.

Tezin üçüncü bölümü ise, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*'nin tahkikli tam metnini ihtiva etmektedir. Bölümün başında, tahkikte izlenen metot ve mukabelede kullanılan beş nüshanın tavsifi yer almaktadır. Metnin tahkiki esnasında nüsha farklarının dipnotlarda gösterilmesi ile yetinilmemiş, dizgisi ve noktalama yapılan metinde yer alan hadis rivayetleri de numaralandırılmıştır. Ayrıca fıkıh, ahlâk, âdâb ve tasavvuf kaynaklarından yapılan iktibasların cilt ve sayfa numaraları ile ana kaynaklarına atıfları yapılmıştır. Üçüncü bölüm açısından göze çapan eksiklik, numaralanan toplam 775 hadisin detaylı tahrîcinin verilmemiş olmasıdır. Bununla birlikte, Birgili'nin hadisçiliği ile beraber eserin 352 sayfalık Arapça tam metninin de çalışıldığı düşünülüründe, araştırmacının çabasının doktora tezi sınırlarını bu haliyle bile zorladığı; dolayısıyla ek ve uzun bir mesai gerektiren tahrîcin dipnotlar hâlinde sunulmasına teşebbüs edilmemesinin makul karşılanabileceği söylenebilir.

Son kısımda çalışmanın ana hatlarıyla değerlendirildiği ve ulaşılan neticelerin dile getirildiği bir sonuç bölümü ile 40 sayfadan oluşan bir bibliyografya yer almaktadır. Bibliyografyada künyesi zikredilen 507 adet kaynak eser, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye* gibi önemli bir eseri derinlemesine bir bakışla inceleme ve sağlam bir metinle günümüze taşıma amacını ciddi manada desteklemiş ve gerçekleştirmiş görünmektedir. Hadisle hemhâl olmuş Birgili Mehmed Efendi'nin şahsında XVI. yüzyıl Osmanlı hadis hocası kimliğini tanıtmaya bakımından da değer taşıyan söz konusu tezin yayın dünyasındaki yerini alması, hadis kültürümüze katkı sağlayacaktır.

Ahmed ÜRKMEZ

SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, KONYA